

**19-ՐԴ ԴԱՐԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵՍԻ ՀԱՅ ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՐԺՄԱՆ
ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՄԵԾ ՏԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔԸ
ԱԿԱԴԵՄԻԿՈՍ Մ. ՆԵՐՍԻՍՅԱՆԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՄԲ**

Ակադեմիկոս Մ. Ներսիսյանը փաստական հարուստ տվյալներով վերհանել է քաղաքական տարբեր շահեր ու նպատակներ հետապնդող արևմտյան մեծ տերությունների՝ Անգլիայի, Ֆրանսիայի, Ավստրո-Հունգարիայի, ԱՄՆ-ի, Գերմանիայի վերաբերմունքը 19-րդ դարի երկրորդ կեսի հայ ազատագրական շարժման նկատմամբ:

Բնութագրելով նրանցից յուրաքանչյուրի ծրագրերը՝ Մ. Ներսիսյանն այն որակել է թշնամական, երկրներ, որոնց երկդիմի քաղաքականությունը ոգևորել է Թուրքիային իր վաղեմի երազանքի իրականացման գործում և իրենց մեղսակցությունն ունեն հայ ազգային-ազատագրական շարժման ձախողման մեջ:

Հանգուցային բառեր և արտահայտություններ՝ արևմտահայություն, ազատագրական շարժում, Մ. Ներսիսյան, մեծ տերություններ, քաղաքականություն, Օսմանյան Թուրքիա, ապստամբություն, զանգվածային կոտորածներ, միսիոներ:

XIX դարի երկրորդ կեսին Թուրքիայի տիրապետության տակ գտնվող ժողովուրդների, այդ թվում՝ և հայ ժողովրդի ազգային-ազատագրական շարժումը իր վրա էր բևեռել արևմտյան մեծ տերությունների՝ Անգլիայի, Ֆրանսիայի, Ավստրո-Հունգարիայի, ԱՄՆ-ի, Գերմանիայի ուշադրությունը:

Բնութագրելով և վերհանելով նշված երկրներից յուրաքանչյուրի ծրագրերն ու նպատակները՝ Մ. Ներսիսյանը նրանց վերաբերմունքը շարժման նկատմամբ

որակում է թշնամական, երկրներ, որոնց երկդիմի քաղաքականությունը ոգևորել է Թուրքիային, գոտեպնդել նրան՝ իր վաղեմի երազանքի իրականացման գործում: Այդ երկրներն իրենց մեղսակցությունն ունեն հայ ազգային-ազատագրական շարժման ձախողման մեջ:

Դիմելով փաստերին՝ Մ. Ներսիսյանը նկատում է, որ չնայած արևմտյան տերությունները հանդես էին գալիս Օսմանյան կայսրության «ամբողջականությունը պահպանելու» նշանաբանով, ներկայանալով որպես Թուրքիայի «բարեկամներ», բայց իրականում իրենք են կողոպտել Թուրքիան՝ այն սեփական գաղութ դարձնելու համար:

Պատմաբանը մերկացնում է անգլիական և ամերիկյան մի շարք պատմաբանների (Գ. Հենդերսոն, Ռ. Բուլարդ, Ե. Սպեյսեր և ուրիշներ) հորինած այն կեղծիքը, թե իբր Անգլիան և ԱՄՆ-ը հայ ժողովրդի նկատմամբ վարել են խաղաղասիրական, բարյացակամ քաղաքականություն, փաստերով հիմնավորում է մեծ պետությունների թշնամանքը ճնշված ժողովուրդների ազգային-ազատագրական շարժումների նկատմամբ ընդհանրապես, նրանց բացահայտ բացասական վերաբերմունքը հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարի նկատմամբ՝ մասնավորապես: Պատմական էքսկուրս կատարելով դեպի նախորդ դարերը՝ նա համոզված նկատում է. «Այդ քաղաքականությունը, որ երկար ժամանակ արտահայտվում էր խիստ քողարկված ձևով, XVIII

և հատկապես XIX դարերում բավական բացահայտ բնույթ ստացավ»¹:

Վեր հանելով Անգլիայի քաղաքականությունը՝ ըստ պատմաբանի՝ Օսմանյան կայսրության «պաշտպանի» դիմակի տակ իրականում նա ձգտել է Թուրքիան վերածել անգլիական գաղութի: Հայտնի է, որ աշխարհի տարբեր երկրներում ունենալով իր գաղութները, հնարավոր բոլոր միջոցներով Անգլիան ձնել է այդ ժողովուրդների թե՛ սոցիալական և թե՛ ազգային-ազատագրական շարժումները: Մ. Ներսիսյանը փաստում է այն հանգամանքը, որ թուրքական տիրապետության տակ գտնվող ժողովուրդների ազատագրական շարժումները ձնելու գործում անգլիական կառավարությունն օգնել է սուլթաններին: Իր մտքերը հաստատելու համար նա մեջբերում է կատարում հենց անգլիական աղբյուրներից, վկայակոչում 1877 թ. Լոնդոնում լույս տեսած Է. Ֆրիմանի՝ «Օսմանյան պետությունը Եվրոպայում» խորագրով աշխատությունը, որտեղ նշվում էր, որ «արևմտաեվրոպական պետություններն ամեն կերպ պաշտպանում են թուրքական սուլթաններին, աշխատում են ամրապնդել ու հավերժացնել ազգային ձնշումներն ու հարստահարությունները Օսմանյան կայսրության մեջ»²:

Է. Ֆրիմանի գրքում բերված Կ. Պոլսի անգլիական դեսպան Հ. Էլլիոտի՝ 1876 թ. սեպտեմբերի 4-ի արտգործնախարար կոմս Դերբիին ուղղված նամակից պարզ երևում է, որ Անգլիայի շահերը պահանջել են արդարացնել թուրք ջարդարարներին և ձնել ազատագրական շարժումները կայսրության մեջ, և որ Անգլիայի քաղաքականության վրա չի կարող ազդել Բուլղարիայում տեղի

ունեցած կոտորածը, «չի կարող լինել պատճառ, որպեսզի մենք հրաժարվենք մի քաղաքականությունից, որը բխում է մեր շահերից»³:

Կասկած չհարուցող փաստերով Մ. Ներսիսյանը բացահայտում է Անգլիայի նվաճողական քաղաքականությունը: Նա բացահայտորեն բացասաբար է արտահայտվել Թուրքիայի լծի տակ հեծող արևմտահայության ազատագրական շարժման նկատմամբ, ինչը ձնելու գործում համընկել են նրա և Թուրքիայի շահերը: Պատահական չէ, որ XIX դարի անգլո-թուրքական հարաբերությունների առնչությամբ Անգլիան հայտարարել է, թե «սուլթանի թշնամիները մեր թշնամիներն էին, նրա բարեկամները՝ մեր բարեկամները»⁴: Մ. Ներսիսյանը դա հիմնավորում է Անգլիայի թշնամական դիրքով, որը ցայտուն կերպով արտահայտվեց Զեյթունի 1862 թ. ապստամբության ժամանակ: Այսպես, Կ. Պոլսի անգլիական դեսպան Հ. Բուլվերը բացահայտ կերպով արտահայտվել էր այդ շարժման դեմ: Երբ ապստամբությունից հետո զեյթունցիները խնդրագրեր ներկայացրին Կ. Պոլսի ռուսական, ֆրանսիական և անգլիական դեսպաններին՝ բողոքելով թուրքական կառավարության կողմից կիրառվող հալածանքների դեմ, անգլիական դեսպանն արհամարհանքով է վերաբերվել խնդրագրին՝ իրենց ազատության համար պայքարի դուրս եկած զեյթունցիներին համարելով ավազակներ⁵:

Ըստ Մ. Ներսիսյանի՝ այնքան բացահայտ էր Անգլիայի թշնամանքը, որ այդ մասին նույնիսկ գրել են օտարերկրյա թերթերը: Նա մատնացույց է անում ֆրանսիական «Դերա» թերթում Զեյթու-

¹ Հայաստանի ազգային արխիվ (այսուհետև՝ ՀԱԱ), ֆ. 818, ց. 1, գ. 114, թ. 141, տես նաև Ներսիսյան Մ., Հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարը թուրքական բռնապետության դեմ 1850–1890 թթ., Երևան, 2002, էջ 261:

² ՀԱԱ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 114, թ. 137, տես նաև Ներսիսյան Մ., նշվ. աշխ., էջ 255:

³ ՀԱԱ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 114, թ. 139, տես նաև Ներսիսյան Մ., նշվ. աշխ., էջ 256:

⁴ ՀԱԱ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 114, թ. 151, տես նաև Ներսիսյան Մ., նշվ. աշխ., էջ 267:

⁵ ՀԱԱ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 247, թ. 47, 68, 75, տես նաև Ներսիսյան Մ., Հայ ժողովրդի նոր պատմության էջերից, Երևան, 1982, էջ 139, տես նաև նույնի՝ Զեյթունի 1862 թվականի ապստամբությունը, ՊՐՀ, 1962, № 4, էջ 66–67:

նի ապստամբության կապակցությամբ գետնոված այն միտքը, որ սուլթանական կառավարությունը Կ. Պոլսի անգլիական դեսպանության հովանավորության հետևանքով ուժեղացրել է ճնշումները հայերի նկատմամբ¹: Այս միտքը հիմնավորվում է ֆրանսիացի հրապարակախոս Ժիրարդենի հոդվածներից մեկում, որը, խոսելով Զեյթունի 1862 թ. ապստամբության մասին, այն կարծիքն է արտահայտել, թե Թուրքիայի հայահալած քաղաքականության ամբողջ պատասխանատվությունն ընկնում էր անգլիական կառավարության վրա, որովհետև նա էր հովանավորում սուլթանին՝ հայ ազատագրական շարժումները ճնշելու գործում²:

Պատմաբանի հավաստմամբ, արևմտյան տերությունների այսպիսի քաղաքականությունը շարունակվել է նաև հետագայում: Երբ 1877–1878 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմի ժամանակ արևմտահայությունը փորձել է Ռուսաստանի օգնությամբ ազատագրվել թուրքական տիրապետությունից, Անգլիան բացահայտ հանդես է եկել նրա դեմ: Նկատենք, որ նրա գործուն մասնակցությամբ Սան Ստեֆանոյի պայմանագրի 16-րդ հոդվածը Բեռլինի դիվանագիտական գզվռտոցում փոխարինվեց 61-րդի, ինչն այնքան աղետաբեր եղավ արևմտահայության համար:

Բնականաբար, Անգլիան շարունակել է իր քաղաքականությունը՝ քաջալերելով Թուրքիային կազմակերպելու արևմտահայերի կոտորածները: Պատմաբանը հավաստում է, որ 1895–1896 թթ. հայկական զանգվածային կոտորածների ժամանակ Վանի անգլիական հյուպատոսն օգնել է թուրք ջարդարարներին և միանալով նրանց՝ թնդանոթով կրակել ինքնապաշտպանության դիմած Վանի հայ բնակչության վրա³:

Մ. Ներսիսյանի եզրակացությունն այն է, որ Անգլիան պաշտպանել է Թուրքիային և հանդես եկել հակասուլթանական ազգային–ազատագրական շարժումների դեմ:

Ըստ նրա դիրքորոշման՝ նույն վարքագիծն ունեին նաև Ավստրո–Հունգարիան և Ֆրանսիան: Պատմական փոքր էքսկուրս կատարելով դեպի XIX դարի 20-ական թվականները՝ հույների ապստամբությունը թուրքական տիրապետության դեմ նա մատնանշում է այն իրողությունը, որ Ավստրիայի կանցլեր Մետերնիխն ապստամբներին համարել է խռովարարներ, ավազակներ, որոնք զենք են բարձրացրել իրենց «օրինական» տերերի դեմ: Նա գործադրել է բոլոր ջանքերը արյան մեջ խեղդելու այն: Ավստրիան պայքարել է նաև սլավոնների ազատագրական շարժումների դեմ⁴:

Թե ինչ դիրք է բռնել Ֆրանսիան Զեյթունի ապստամբության ժամանակ, Մ. Ներսիսյանը բացատրում է նրա նվաճողական քաղաքականությամբ, Կիլիկիան իր գաղութը դարձնելու տենչով, այն էլ՝ կաթոլիկ եկեղեցու օգնությամբ: Պատմաբանը վկայակոչում է նշանավոր բանաստեղծ Ս. Շահագիզի «Եզվիտներու Զեյթուն» բանաստեղծությունը, որտեղ ներկայացված է կաթոլիկ եկեղեցու ներկայացուցիչների հակահայկական գործունեությունը Կիլիկիայում: Իրոք, Մ. Ներսիսյանը վկայակոչում է 1847 թ. Կ. Պոլսում հրատարակվող «Ժուռնալ դը Կոստանտինոպոլ» հանդեսը, նշում, որ այն արտահայտել է ֆրանսիական կաթոլիկների ծայրահեղ հետադիմական տեսակետը՝ հանդիմանելով հայերին Բ. Դռան հանդեպ «անհավատարիմ» լինելու համար, առաջ քաշելով հայերի և մյուս հպատակ ազգերի թուրքերին ձուլելու գաղափարը, դրանով իսկ հաճոյացել թուրքական մոլեռանդությանը⁵:

¹ «Փարիզ», Փարիզ, 1862, №77:

² «Գործ», Թիֆլիս, 1879, №11, էջ 25:

³ ՀԱԱ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 115, թ. 58, տե՛ս նաև Ներսիսյան Մ., Հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարը, էջ 272:

⁴ ՀԱԱ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 115, թ. 44, տե՛ս նաև Ներսիսյան Մ., նշվ. աշխ., էջ 258:

⁵ ՀԱԱ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 115, թ. 56, տե՛ս նաև Ներսիսյան Մ., նշվ. աշխ., էջ 271:

Պատահական չէ, որ հայ կաթոլիկների պարագլուխ Ա. Հասունյանի քայքայիչ գործունեության միջոցով Ֆրանսիան փորձել է մարել հայ ժողովրդի ազատագրական ոգին, պառակտել ազատագրական շարժման ուժերը:

Մ. Ներսիսյանի համոզմամբ՝ 1890-ական թթ. տեղի ունեցած արևմտահայության ջարդերի ժամանակ Անգլիայից հետ չի մնացել Ֆրանսիան: Նա ոչ միայն չի բողոքել այդ կոտորածների դեմ, այլև իր «չեզոք» լռելայն» դիրքով փաստորեն պաշտպանել է ջարդարար սուլթան Աբդուլ Համիդին¹:

ԱՄՆ-ի քաղաքականությունը համանման էր: Ռուս-թուրքական պատերազմների, Բալկանյան և մյուս ժողովուրդների ազգային-ազատագրական պայքարը ճնշելու ժամանակ Թուրքիան զենք ու զինամթերք է ստացել ԱՄՆ-ից:

Դարձյալ պատմական էքսկուրս կատարելով՝ Մ. Ներսիսյանը օրինակներով հիմնավորում է ԱՄՆ-ի դերակատարությունը Մերձավոր Արևելքում: Ձգտելով իր դիրքերն ամրապնդել Թուրքիայում՝ ԱՄՆ-ը հանդես է եկել որպես թուրքական բռնակալության դեմ ուղղված ազատագրական շարժումների հակառակորդ և Օսմանյան կայսրության «անձեռնմխելիության» կողմնակից: Այդ թշնամանքն արտահայտվել է Զեյթունի 1862 թ. ապստամբության ժամանակ, երբ «Լևանտ հերալդ» թերթում տպագրվել է անստորագիր մի նամակ, որի հեղինակն ամերիկյան միսիոներներն էին: Նամակում զեյթունցիները ներկայացվել են որպես խռովարարներ:

«Մեղու» թերթը տեղեկացնում է, որ կրոնա-դավանաբանական մի վեճի ժամանակ միսիոներները դիմել են սուլթանական ոստիկանությանը: Վերջինս նրանց պահանջով կրակ է բացել ժողովրդի վրա²: Նրանք զեյթունցիներին ներկայացնում էին իբրև ավազակներ,

ովքեր հաճախակի հարձակումներ էին կազմակերպում հարևան ցեղերի վրա և արյունահեղ ընդհարումների պատճառ դառնում: Այս և նման փաստերը հիմք են տվել Մ. Ներսիսյանին բացասական դիրքերից գնահատելու հայ ազատագրական շարժման գործին մեծ վնաս հասցրած միսիոներների գործունեությունը:

Իսկ ովքե՞ր էին միսիոներները. բառն իսկ հուշում է իր էությունը, այն է՝ մարդիկ, որոնք ինչպես մյուս երկրներում, այնպես էլ Հայաստանում աշխատում էին տարածել բողոքականություն, հավատափոխ անել ժողովրդին, խափանել հայկական մշակույթի զարգացումը, կանխել հայ ազատագրական շարժումները, պայքարել հայ ժողովրդի ազգային-քաղաքական և սոցիալ-դասակարգային ինքնագիտակցության դեմ: Նրանք ժողովրդական ապստամբությունների միասնական ճակատը պառակտելու համար հրահրել են կրոնա-դավանաբանական ընդհարումներ, տնտեսական և առևտրական գործարքների միջոցով խաբել և կեղեքել աշխատավորական զանգվածներին: Մ. Ներսիսյանը որպես օրինակ նշում է, թե ինչպես միսիոներներն իրենց ձեռքն ընկած հայ պատանիներին թշնամաբար էին տրամադրում Ռուսաստանի նկատմամբ³:

Պատմաբանը բացահայտում է ԱՄՆ-ի նենգ քաղաքականությունը հայ ժողովրդի և նրա ազատագրական շարժման նկատմամբ և ուշադրություն հրավիրում հետևյալ փաստին: Երբ 1894 թ. Սասունում սուլթան Աբդուլ Համիդը կազմակերպեց հայկական կոտորածներ, ԱՄՆ-ը որոշեց օգտագործել այդ հանգամանքը: Բանն այն է, որ ԱՄՆ-ի և թուրքական կառավարության միջև «վեճ» կար Թուրքիա ներմուծվող ամերիկյան ապրանքների մաքսի չափի շուրջ: ԱՄՆ-ը «բողոքեց» հայկական կոտորածների դեմ, ուստի ահաբեկման

¹ Նոյն տեղում:

² «Մեղու», Կ. Պոլիս, 1860, №31:

³ ՀԱԱ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 115, թ. 65, տե՛ս նաև Ներսիսյան Մ., նշվ. աշխ., էջ 280:

միջոցով ստիպեց սուլթանին զիջումներ կատարել, սակայն երբ վերջինս տեղի տվեց, ամերիկյան կառավարությունը «մոռացավ» Հայկական հարցը և վերականգնեց իր բարեկամական հարաբերությունները Թուրքիայի հետ: Ավելին, 1895–1896 թթ. հայկական զանգվածային կոտորածների ժամանակ ԱՄՆ–ը պահպանեց լռություն և չմտածեց որևէ «բողոք» մասին, հայտարարելով, որ այդ լուրերը չափազանցված են և ճիշտ չեն:

Արևմտահայության ազգային–ազատագրական շարժման նկատմամբ բացասական վերաբերմունք ուներ նաև Գերմանիան: XIX դարի 80–ական թթ. Գերմանիան ակտիվ քաղաքականություն է վարել Մերձավոր Արևելքում: Հենց այդ ժամանակ է սկիզբ դրվել թուրք–գերմանական մերձեցմանը ռազմական բնագավառում: Պատահական չէ, որ մայոր Ֆոն դեր Հոլցը, որը տասնամյակներ շարունակ գլխավորել է գերմանական ռազմական առաքելությունը Թուրքիայում, 1880–ական թթ. մեկնել է Կ. Պոլիս և հրահանգավորել թուրքական բանակը: Ռազմական այսպիսի ներթափանցումը պայմանավորել է երկու տերությունների համագործակցությունը, ինչն, ըստ պատմաբանի, մեծ դեր է խաղացել արևմտահայերի ազատագրական շարժումները ճնշելու գործում: Վերլուծելով այս հանգամանքը, Մ. Ներսիսյանը նկատում է, որ Գերմանիայի կառավարող շրջաններն իրենց թշնամական դիրքը հայ ազատագրական շարժումների հանդեպ փորձել են «հիմնավորել» նրանով, որ իբր թե դրանք ունեին սոցիալիստական բնույթ¹: Դարձյալ «Թուրքիայի անձեռնմխելիության» նշանաբանով Գերմանիան աշխատել է խափանել սուլթանական լծի դեմ ուղղված ինչպես մյուս, այնպես էլ հայ ժողովրդի ազատագրական շարժումները:

«Այսպիսով,— եզրակացնում է Մ. Ներսիսյանը,— բարեկամների կեղծ դիմակի տակ հանդես եկող պետությունները «պաշտպանում» էին Թուրքիային այն բանի համար, որպեսզի թալանեն ու կողոպտեն նրան, որպեսզի իրականացնեն իրենց գաղութային–նվաճողական պլանները»²:

Ամփոփելով արևմտյան երկրների վերաբերմունքը՝ պատմաբանն իրավացիորեն գրում է. «Մեծ պետությունների հետադեմ քաղաքականությունն արևմտահայերի ազգային–ազատագրական շարժման նկատմամբ գոտեպնդեց Բ. Դռանը: Օգտվելով նրանց բարյացակամ ու հովանավորող քաղաքականությունից՝ սուլթանական կառավարությունը ձեռնամուխ եղավ արևմտահայ բնակչության զանգվածային կոտորածներին»³:

Այսպիսով՝ Մ. Ներսիսյանը փաստական հարուստ տվյալներով բացահայտում է արևմտյան տերությունների երկդիմի քաղաքականությունն ու վարքագիծն իրենց իրավունքները պաշտպանող փոքր ժողովուրդների նկատմամբ: Քաղաքական տարբեր շահեր ու նպատակներ հետապնդող այդ երկրները, հանդես գալով Օսմանյան կայսրության տարածքային ամբողջականության պաշտպանի դերում, թշնամական դիրք են գրավել հայ ժողովրդի ազատագրական շարժման հանդեպ:

Հոդվածի ներկայացման տարեթիվը՝ 24.08.2014

¹ ՀԱԱ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 115, թ. 67, տե՛ս նաև Ներսիսյան Մ., նշվ. աշխ., էջ 283:

² ՀԱԱ, ֆ. 818, ց. 1, գ. 115, թ. 45, տե՛ս նաև Ներսիսյան Մ., նշվ. աշխ., էջ 260:

³ Նույն տեղում:

ՓԲԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Հայաստանի ազգային արխիվ /ՀԱԱ/, ֆ. 818, ց.1, գ.114, թ. 137, թ. 139, թ. 141, թ. 151, գ. 115, թ. 44, թ. 45, թ. 56, թ. 58, թ. 65, թ. 67, գ. 247, թ. 47, թ. 68, թ. 75:
2. Ներսիսյան Մ., Հայ ժողովրդի նոր պատմության էջերից, Երևան, 2002:
3. Ներսիսյան Մ., Հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարը թուրքական բռնապետության դեմ 1850–1890 թթ., Երևան, 2002:
4. Ներսիսյան Մ., Զեյթունի 1862 թվականի ապստամբությունը, «Պատմաբանասիրական հանդես», 1962, թիվ 4:
5. «Մեղու», Կ. Պոլիս, 1860, թիվ 31:
6. «Փարիզ», Փարիզ, 1862, թիվ 77:
7. «Փորձ», Թիֆլիս, 1879, թիվ 11:

ОТНОШЕНИЕ ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ К АРМЯНСКОМУ ОСВОБОДИТЕЛЬНОМУ ДВИЖЕНИЮ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА В ОЦЕНКЕ АКАДЕМИКА М. НЕРСИСЯНА

ЭДУАРД МЕЛКОНЯН

*Арменский государственный педагогический университет имени Х. Абовяна,
ассистент кафедры истории Армении, кандидат исторических наук*

С помощью богатого фактического материала академик М. Нерсисян показал истинное отношение имеющих различные политические интересы и цели Англии, Франции, Австро–Венгрии, США и Германии к армянскому освободительному движению второй половины XIX века.

Описывая программы каждой из этих держав, М. Нерсисян их назвал вражескими, странами, чья двуличная политика вдохновила Турцию осуществить свою давнишнюю мечту и которые имеют свою вину в провале армянского освободительного движения.

REALITIONS OF THE GREAT POWERS TOWARDS THE ARMENIAN NATIONAL LIBERATION MOVEMENT OF THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY IN THE ASSESSMENT OF ACADEMICIAN M.NERSISYAN

EDUARD MELKONYAN

*Armenian State Pedagogical University after KH. Abovyan, Assistant at the Chair of
Armenian History, Candidate of Historical Sciences*

Due to rich factual material academician M. Nersisyan revealed the true attitude of England, France, Austria–Hungary, the USA and Germany, who had different political reasons and objectives, to the Armenian National Liberation Movement of the second half of the 19th century.

Depicting the plans of each of these powers, M. Nersisyan named them hostile, the powers, whose double-faced policies inspired Turkey to realize their long-cherished ambition and who have their fault in the failure of the Armenian National Liberation Movement.